

АВТОРСЬКЕ ІРОНІЧНЕ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСОБИ ЙОГО ВИРАЖЕННЯ У ПЕРЕКЛАДАХ М. ЛУКАША

Юлія Пацаранюк. Авторське іронічне світосприйняття та засоби його вираження у перекладах М. Лукаша.

У статті схарактеризовано фразеологічні висловлення з іронічним значенням, які М.Лукаш активно використовував для непрямого вираження авторського ставлення до своїх персонажів. Проаналізовані мовні одиниці увиразнюють мову художніх творів М.Лукаша, підсилюють її емоційність, вносять елементи комічного в тексти творів, перекладених українською мовою.

Ключові слова: фразеологічні вирази, іронія, іронічне висловлення.

Юлія Пацаранюк. Авторское ироническое мировосприятие и способы его реализации в переводах Н. Лукаша.

В статье охарактеризованы фразеологические выражения с ироническим значением, которые Н.Лукаш активно использовал для косвенного выражения авторского отношения к своим персонажам. Проанализированные языковые единицы подчеркивают колорит произведений Н.Лукаша, усиливают их эмоциональность, вносят элементы комического в тексты произведений, переведенных на украинский язык.

Ключевые слова: фразеологические выражения, ирония, ироническое высказывание.

Yuliya Patsaraniuk. Author Ironic Worldview And Means For it's Expression in M.Lukash's Translations.

The article characterized phraseological expression of ironic meaning that M.Lukash actively used for indirect expression of their author's attitude to the characters. Analyzed expression caused the language fiction by M.Lukash, strengthen its emotion, make the comic elements in texts, translated into Ukrainian.

Key words: phraseological expression, irony, ironical phrase.

Результатом функціонально-комунікативної зорієнтованості сучасної лінгвістики є підвищення інтересу дослідників до процесу спілкування людей, породження і сприйняття мовлення. Інформативний зміст висловлень, які використовує мовець у процесі комунікативних актів, охоплює комплекс різноманітних об'єктивно-суб'єктивних значень, серед яких спостерігаємо часте функціонування так званих іронічних смислів. В сучасному мовознавстві вже були спроби окреслити коло мовних засобів вираження іронії як категорії комічного. Так, у працях С. І. Походні, присвячених проблемам іронії, знаходимо погляди авторки на умови і способи реалізації іронічного смислу в художніх творах [5]; А. О. Щербина говорить про суть іронічного ефекту та з'ясує основні методи його вивчення [7].

Предметом наших спостережень є види реалізації іронії на рівні фразеологічних одиниць. Розгляд фразеологізмів з іронічним значенням, їх аналіз та характеристика є метою нашої статті. Щодо завдань, які постали перед нами у процесі дослідження, то основними серед них є: з'ясування умов реалізації іронічного значення у фразеологізмах; аналіз суперечностей, покладених в основу антифразисних висловлень; характеристика авторських трансформацій фразеологізмів з іронічним значенням у мові художнього твору. Матеріалом для дослідження послужила фразеологія мови художніх перекладів Миколи Лукаша.

На початку ХХІ століття було остаточно з'ясовано місце й значення творчості цього письменника: великий поліглот і перекладач, один з найбільших за всю історію української літератури, який ніколи не трактував перекладацтво як щось абстраговане, відчужене чи віддалене від реальної творчості. Його переклади завжди логічно вписувалися в загальний контекст українського письменства.

М. Лукаш на власному досвіді пересвідчився, що в перекладах іноді, щоб зберегти суть і дух першотвору, краще відступити від оригіналу, підшукати якісь далекі, здавалося б, відповідники, аніж слово у слово „йти за текстом”. І, як зазначає дослідник Лукашевої творчості Л. Череватенко, „деякі його переклади образно й емоційно багатші за оригінал. І йде воно як від таланту перекладача, так і від лексичного, фонетичного, фразеологічного багатства української мови, що її М.Лукаш знав глибоко і всеосяжно, в усіх явних і прихованих могутностях і нюансах” [6, с. 713].

М. Лукаш досить часто у своїх творах використовував лексику, відмінкові закінчення, синтаксичні конструкції, фразеологізми, наголошування, що перебувають поза сучасною літературною нормою, але багатьма прикметами міцно пов'язані з мовно-літературною традицією певної доби. Неоднозначне сприйняття мови його творів зумовлюється майстерно дібраним

словесним і фразеологічним складом, високою граматичною організацією, новими прийомами сполучення слів. Особливу увагу привертають нові підходи до тих чи інших явищ в авторському, індивідуальному стилі. Фразеологічне новаторство письменника-перекладача має пряме відношення до розвитку й збагачення мови. Його фразеологічна творчість виявляється перш за все в оновленні звичних для слова контекстів, в котрі це слово зазвичай вступає, а це тягне за собою процес смислової і стилістичної зміни.

Відомо, що, крім буквального лексичного значення слів, які входять до складу стійких сполучень, вони набувають інших значень, фразеологічно та контекстуально зумовлених, зрозумілих лише за умови сприйняття змісту висловлення в цілому. Дослідження характеру і способів застосування письменником слів у різноманітних їх сполученнях дозволяє визначити індивідуальну своєрідність творчого методу автора.

Для перекладів М. Лукаша характерним є широке використання фразеологічного фонду української мови. Влучно дібрані і майстерно використані загальноживані фразеологізми сучасної української мови допомагали письменникові висміяти та засудити різні людські вади, піддати критиці негативні соціальні явища. Різноманітні за семантикою і структурою фразеологічні одиниці він застосовував відповідно до мовної ситуації, контексту, авторського задуму тощо. Різні способи і прийоми вплітання фразеологізмів у мовну тканину твору слугували створенню дидактичного, гумористичного, а разом з тим саркастичного та іронічного ефектів. Автор тонко відчував, яку силу мають ці згустки народної мудрості, виразники багатовікового народного досвіду у влучному висловленні думки, у створенні добродушної усмішки, веселого гучного сміху, ідкої іронічної насмішки.

Як зазначає Т. Космеда, „події, які відбуваються в довоколишньому середовищі, відбиваються й у фразеології. Цей процес здійснюється крізь призму категорії оцінки. Мова постійно поповнюється новими лексичними та фразеологічними одиницями з семантикою оцінки, відбувається переусвідомлення старого світу і старого мовного матеріалу” [4, с. 227–228].

У творах М. Лукаша досить поширеною, наприклад, є група фразеологізмів з негативною оцінкою, що вказує на недолугість, нерозумність, обмеженість героїв, як-от: *більше розуму в кулаці, як деінде* [ФПМЛ, 2002: 368], *мозку менше, ніж сірки в ушах* [6, с. 255], *носити розум у череві, а тельбухи в голові* [6, с. 371], *стільки розуму, як у ліктях* [6, с. 255]. Як бачимо, автор створює цілі синонімічні ряди таких фразеологізмів, що дає змогу поєднувати номінацію з певною суб'єктивною оцінкою денотата. В іронічних висловлюваннях такого типу перекладач вдається до прийому алогічного зіставлення: будує оцінку методом імпліцитної насмішки над недолугістю через протиставлення голови (розуму) й інших частин людського тіла (*голова - кулак, вуха, черево, лікті* тощо).

Невичерпним джерелом створення іронічного, а часто й сатиричного фону, який досягається, зокрема, за допомогою усталених сполук розмовного характеру з яскраво вираженою семантикою є розмовна фразеологія. Але коли фразеологізм, який фіксуємо в тому чи іншому контексті, характерний для суто авторського стилю того чи іншого письменника, а ще й вжитий у специфічній ситуації, комічне враження від прочитаного збільшується, наприклад: - *Тинди-ринди, дідусику! – огризулась дівка. – Страх люблю, як мені хто ляса підпускає! Одчепіться вже, дайте проїхати, і спасибі вам у шапку!* (З тв. Сервантеса, с. 383). Фразеологізм *спасибі вам у шапку* [6, с. 521] вжитий у даному випадку для вираження модальності незадоволення.

Велике значення має також увиразнення фразеологізму шляхом додавання до нього з метою створення іронії якогось розмовного слова чи цілого вислову. Таке увиразнення має місце і творчості М. Лукаша, коли він свідомо вдається до відхилення від норми в структурі фразеологізму. Зміна зв'язків вислову з контекстом спричиняється не лише до увиразнення його семантики, а іноді й до набуття ним нових експресивних відтінків. Так, наприклад, фразеологізм *упасти в пасію* [6, с. 319], що означає гніватися, сильно сердитися і має в своєму складі розмовне слово *пасія*, увиразнюється у перекладах М. Лукаша ще й авторським висловом *додати до окропу холодної води*, як-от: *Гляди, Санчо, говори з більшою повагою про все, що стосується моєї володарки, – остеріг Дон Кіхот. – А втім, не впадаймо в пасію, додаймо до окропу холодної води* (З тв. Сервантеса, 319).

Як зазначає О. Єфімов, „комізм, гумор, іронія – не всім доступні. Будь-кому легше сприйняти думку, котру висловлено у буквальному значенні, аніж таку, котра зосереджує в собі зміст, протилежний до того, що виражають слова” [3, с. 62]. Торкаючись джерел виникнення

комічного, О.Єфімов вказував перш за все на суперечності, бо саме їх він вважав основою створення комічного, а отже, й іронічного ефекту.

Суперечність між смыслом (змістом) та формами його вираження покладено в основу антифразису як стилістичного прийому створення іронії. Суть енантіосемії як основи іронічного значення в антифразисному словосполученні полягає в тому, що внутрішні суперечності явищ виражають невідповідності між ними й тими мовними засобами, що їх позначають. Вони створюють у мові невідповідність прямого і переносного значень антифразисних висловлювань, допомагають глибше розкрити основу фактів, явищ, виявити їх потаємні семантичні зв'язки. При антифразисному слововживанні пряма понятійна співвіднесеність слова затемнюється, а натомість з'являється значення, протилежне до того, що позначається словом.

Чуттєвість породжує у фразеології конкретизацію абстракцій типу розум, відсутність розуму, біль, радість, правда, неправда, горе, які характеризуються двома основними ознаками позитивністю чи негативністю свого значення. Для вираження уявлення про позитивні якості використовуються образи корисних, з погляду людини, предметів, явищ, і навпаки: негативна оцінка вимагає добору негативних характеристик. Якщо ж говорити про антифразисні вислови, то можемо зазначити, що в них модель *позитивними словами – про позитивне; негативними – про негативне* „не спрацьовує”, а діє від протилежного *позитивними словами – про негативне* і навпаки, завдяки чому, як відомо, і досягається іронічний ефект.

Найбільш поширеним типом антифразисних висловлювань у перекладах М.Лукаша, є прості речення з порівняльними зворотами, наприклад: *плавати, як сокира* [6, с. 444], *тулити, як горбатого до стіни* [6, с. 454], *зв'язати, як на торішні хмари* [6, с. 501], *поживитися, як пєс макогоном* [6, с. 323]. Будучи одним із найпоширеніших засобів образотворчості мови, антифразисні порівняння відіграють значну роль у створенні іронії, оскільки через вдале, найчастіше несумісне, емоційно забарвлене зіставлення можна найдотепніше змалювати зовнішні чи внутрішні риси, тонко висміяти певні вчинки, дії, наміри, явища тощо. Порівняймо: *добрий, як муха на сонці* [6, с. 257], *знатися, як сич із совою* [6, с. 416], *потрібен, як собаці п'ята нога* [6, с. 443], *як у вагітної дівочтва питати* [6, с. 112], *схожий, як коло на квадрат* [6, с. 199] і под.

Проте натрапляємо й на такі антифразисні вислови, що виражені сполученням слів, протилежних за значенням, наприклад: *просити печеного льоду* [6, с. 228], *блигомий світ* [6, с. 388], *сліпому видно* [6, с. 423].

Звернення до антифразисних описових зворотів мови, які вживаються замість звичайних назв явищ, предметів чи подій, найбільше залежить від автора, його знання лексичного і фразеологічного складу мови, уміння пристосувати такий зворот до контексту, видозмінювати його для того, щоб надати тексту відповідного іронічного чи гумористичного колориту. Антифразисні висловлювання часто вводяться в текст перекладів М.Лукаша як висновок і виступають наскрізними елементами. Їм властива граматична самостійність, хоча семантикою вони тісно пов'язані з контекстом.

Характерними для перекладів М. Лукаша є також ідіоми з іронічним значенням. Вживання ідіом замість однослівних компонентів речення пояснюється, очевидно, тим, що вони виражають думку образніше, виразніше, дотепніше. Будучи вжитими у найменш відповідному місці, емоційно насажені вислови справляють комічне враження і викликають сміх, як-от: *Та що там! Такого мені доклав воза лихий мій господар, що мусив я аж до сього часу в шпиталі вилежуватись* (З тв. Сервантеса, с. 199) [6, с. 43].

Письменник-перекладач добирав із загальнонародної мови, в основному, найпопулярніші стійкі сполучення, які в розмовній мові виражають сильну дію або ознаку чи найвищий ступінь дії або ознаки, такі, які зосереджують в собі концентрований вираз, забезпечують чітке уявлення, відзначаються надзвичайною влучністю. М.Лукаш досягає іронічного ефекту шляхом створенням різкого протиставлення між значенням ідіом та змістом зображуваного, особливо зіставленням ідіом сильної дії з ідіомами незначної дії, а також через створення при описі негативних явищ виразної образності за допомогою ідіом. Зображуване стає від цього перебільшеним, ніби видимим, яскравим і чітким, чим актуалізується значення іронічного сприйняття.

Сила іронії в тексті залежить від ступеня і характеру зіткнення значення ідіом і зображуваного, від експресії ідіом і типу зображуваного.

Для творчої практики багатьох письменників характерна типова синтаксична деформація

фразеологізмів і утворення стійких синтаксичних конструкцій. Порушуючи синтаксичну замкненість і цілісність фразеологічних одиниць, автор залучає у текст перекладів окремі компоненти виразів, котрі, як правило, не гублять зв'язку зі змістом і структурою всього вислову, як-от вислів *роди, вербо, груші* [6, с. 36] – трансформований варіант антифразисного вислову *правда, що на вербі груші ростуть*. Приклади такої синтаксичної деформації свідчать про можливість варіювання у доборі складових фразеологізму. При утворенні стійкої синтаксичної конструкції таке варіювання можливе також, проте одні члени таких синтаксичних побудов є структурно-опорними, інші – змінними. Для опорних слів кореферентність неможлива. Наприклад, вислів *докоряв ворон галці, що чорна* [6, с. 58] можна перебудувати, але лексему **чорна** замінити неможливо, бо зникне імпліцитна інформація, яка закладена у самому вислові.

Влучними виразниками іронії є у перекладах М. Лукаша фразеологізовані паремії. Вдаючись до цих коротких, насичених образністю, влучністю, емоційністю виразів, письменник мав на меті якнайкраще донести до читача свій задум, ідею твору. Фразеологізовані паремії надзвичайно доречно сприяють створенню іронічного ефекту у творах за таких умов:

- через посилення змісту вислову, чіткості його за допомогою приказок;
- через зіставлення зображуваного з тим конкретним образом і глибоким змістом, яким володіє більшість стійких висловів.

„В основі більшості фразем-приказок лежить конкретний образ, який у процесі збагачення народного досвіду набув, через свою правдивість, через подібність до багатьох явищ дійсності, значення узагальнення. Протягом віків конкретний образ став поступово переноситись на подібні факти, став узагальненням для всіх схожих явищ, але не втрачав і свого первісного значення... ” – зазначає О. Григорук [1, с. 226]. У вираженні змісту фраземи-паремії бере участь і конкретне значення слів, що входять до її складу, і те узагальнене значення – підтекст, якого набув даний вираз у процесі багатовікового досвіду мовців – у процесі перетворення звичайного виразу в приказку. Поєднання цих двох значень – конкретного і узагальненого (підтексту) – роблять фразему-паремію виразною, глибокою, досить влучною.

Значення цього засобу створення іронії у творах М. Лукаша буває різним в залежності від того образу, який зосереджує в собі приказка, і від специфіки зображуваного. Вона виражає і несумісність дій, і узагальнення, і недоречність, і просту констатацію факту, і міру дії. Сила іронії у змісті приказки залежить від співвідношення семантичної сили і характеру зображуваного, від співвідношення та ступеня відповідності між ними. Наприклад, приказка *Гріх у міх, а спасіння в торбу* [6, с. 98] вживається у мові художніх перекладів М. Лукаша, щоб підкреслити думку, коли хто-небудь сподівається, що його аморальний вчинок залишиться прихованим, не буде викритим: *Дівка з неї хороша, про те, що вона тут, ні душа жива не відає; якби вона вволила мою волю, то чом їй не тес? Хто про се дізнається? Ніхто ніколи. Гріх у міх, а спасіння в торбу* (З тв. Боккаччо, с. 61).

А приказку *Чесній жінці путь відома – зламай ногу, сиди вдома* [6, с. 162] М. Лукаш вкладає в уста жінок, щоб підтвердити протигагу проти припису традиційної народної культури – нібито царина жіночої діяльності повинна обмежуватися хатніми справами: *Ти собі, чоловіче, губернаторою чи островуї і пишайся, скільки влізе, а я з дочкою з села ні ногою... Чесній жінці путь відома – зламай ногу, сиди вдома* (З тв. Сервантеса, с. 362).

Доповненням відомої приказки *І швець, і жнець, і на дуду ігрець*, є авторське - *і на всяке діло не взяв його грець* [6, с. 521]. Воно служить для підсилення вислову про людину, яка береться до різних справ, удаючи, що вона все вміє: *Казав Гуччо Нуті, що має грамоти на шляхетство, тисячу з гаком червінців (крім тієї тисячі, що він іншим винен), що він і швець, і жнець, і на дуду ігрець, і на всяке діло не взяв його грець* (З тв. Боккаччо, с. 375).

М. Лукаш використовував фразеологізми, в основному, в такому вигляді, який вони мали в усній народній мові, проте іноді й перебудовував їх. Це пояснюється тим, що він намагався зберегти всю силу, гостроту, влучність народних виразів, а заодно, рельєфно, пластично і чітко змалювати персонажів, риси їхнього життя, епоху та місце й умови подій, хоча, з іншого боку, через особливе вживання народних виразів з метою викликати сміх, створити іронічний ефект автор нерідко загострював їх семантично. Тому деякі фразеологізми у письменника ще гостріші, ніж у народній мові.

Отже, висока якість перекладу з однієї мови на іншу значною мірою залежить від знання специфіки емоційно-оцінних слів, стійких словосполучень, їх національної своєрідності, від

уміння відчувати і передавати засобами іншої мови їх особливі барви. Твори М.Лукаша є свідченням майстерного перекладу. Мова його персонажів багата на фразеологізми в цілому, й на іронічні вислови зокрема, які у творах М. Лукаша виконують оцінно-характеристичну, експресивно-образну та стилетворчу функції. Втілюючи в текстах перекладів свою внутрішню індивідуальну модель світу, М. Лукаш використовував засоби мови, притаманні українському народу. У твори автор переносить одвічні суперечності між добром і злом, багатством і бідністю, працелюбністю і лінощами. І ці опозиції увиразнюються завдяки фразеологічним зворотам з відповідною семантикою, завдяки творчому переосмисленню звичних для нас усталених висловів.

Переконані, що іронія – це унікальна категорія суб'єктивної модальності, яка має найрізноманітніші способи вираження і може стати об'єктом дослідження і з погляду інших мовознавчих аспектів, що стане перспективою для наших подальших наукових розвідок.

Література

1. Григорук А. П. Фразеологічні засоби сатири і гумору в художніх творах Леся Мартовича / А. П. Григорук // Праці Одеського університету. – Т. 148. – Серія філолог. наук. – 1958. – Вип. 8. – С. 223–235.
2. Гуйванюк Н. В. Антифразисні висловлювання як засіб гумору та іронії в усній народній творчості / Н. В. Гуйванюк // Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку: Науковий щорічник. – Тернопіль, 1999. – С. 182–186.
3. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи [Текст] / А. И. Ефимов. – М.: Изд-во Моск. уни-та, 1957. – 447 с.
4. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки: [монографія] / Т. А. Космеда. – Львів: ЛНУ, 2000. – 350 с.
5. Походня С. И. Языковые виды и средства реализации иронии [монографія] / С. И. Походня. – К.: Наук. думка, 1989. – 126 с.
6. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2002. – 735 с.
7. Щербина А. О. Про іронічний ефект і методи його вивчення / А. О. Щербина // Питання граматики і лексикології української мови. – К., 1963. – С. 63–69.